

Wist Socrates iets wat wij niet weten?

Over Socrates
en het
socratisch gesprek.

Verslag van een lezing
door
Karel van Haaften,
Socratisch café Nederland,
in Filosofisch café Zwolle
op 21 september 2015

www.socratischcafezwolle.nl

Inhoud

1. Inleiding	3
2. Wat voorafging aan Socrates	4
3. Socrates	6
3.a Hoe leefde Socrates	6
3.b Socrates zei dat hij niets wist	7
4. Gespreksvaardigheden van Socrates	9
4.a Horzel	9
4.b Sidderrog	10
4.c Vroedvrouw	10
5. Methode van gesprek	11
5.a De allegorie van de Grot	12
5.b Enige gedachten over de allegorie	14
6. Liefde voor wijsheid: Mythe van Eros	17
7. Besluit	19
Noten	21

Vooraf

In 2008, het jaar waarin ik socratische gesprekken begon te voeren met bezoekers van Filosofisch Café Zwolle, startte ik eveneens op de vrijdagmiddag het maandelijks Socratisch Café Zwolle¹. In de context van deze socratische gesprekken is er niet veel gelegenheid uitgebreider in te gaan op de achtergrond ervan en op de persoon van Socrates zelf. Daarom maakte ik graag gebruik van de door Filosofisch Cafe Zwolle geboden gelegenheid om in een lezing wat dieper in te gaan op de vraag waarom Socrates op deze wijze gesprekken voerde en wat hij daar zelf over heeft gezegd in de dialogen van Plato. Hieronder volgt een verslag van deze lezing.

1. Inleiding

Socratische gesprekken zijn aparte gesprekken. Ze lijken heel gewoon, maar toch zijn ze dat niet. Anders dan gewone gesprekken zijn ze niet gericht op een oplossing of een resultaat, of het uitwisselen van koetjes en kalfjes. Socratische gesprekken gaan over zelfonderzoek. De deelnemers aan het gesprek scheppen met elkaar een situatie waarin ieder voor zichzelf kan onderzoeken wat hij/zij nu eigenlijk zelf weet op basis van de eigen ervaring. Je helpt elkaar om een stukje van je eigen opvattingen en overtuigingen onder een vergrootglas te leggen. Door elkaar te bevragen, goed te luisteren en niet meteen met een reactie te komen, maar je oordeel op te schorten en een vervolgvraag te stellen. In zo'n gesprek gaat het niet om een externe autoriteit of de kennis van een ander, maar om wat je zelf weet.

Mijn ervaring is dat het verfrissende gesprekken kunnen zijn. Ze kunnen helpen je inzicht te verdiepen door op te ruimen en te vereenvoudigen wat ingewikkeld is.

De nutteloze doelgerichtheid van deze gesprekken lijkt niet te passen in deze tijd past. Maar het werkt blijkbaar wel. Laten we ons, om de techniek en de uitwerking van een socratisch gesprek beter te begrijpen, verdiepen in de achtergrond ervan en bezien wat Socrates zelf daarover heeft gezegd. Eerst zullen we ons proberen te verplaatsen in de gedachtewereld van het oude Griekenland en kennis maken met hoe Socrates zelf deze gesprekken voerde.

Om te beginnen zal ik in hoofdlijnen een beeld schetsen van de Griekse denkwereld in de eeuwen voor Socrates (Hij leefde van 469 – 399 v Chr). Vervolgens zal ik kort ingaan op de persoon van Socrates en hoe hij leefde. De kern van deze lezing bestaat uit een toelichting op het socratisch gesprek aan de

hand van wat Socrates daarover in de dialogen van Plato² heeft gezegd. (Plato leefde van 428 – 347 v Chr.)

Overigens, als Socrates een min of meer stellige bewering lijkt te doen, haalt hij die heel vaak even later onderuit door het tegenovergestelde te beweren, of door zo iets te verzuchten als: “... maar de godheid mag weten of het waar is.” Dat heeft te maken met zijn diepgewortelde overtuiging dat een mens uiteindelijk niets met zekerheid kan weten. Deze wijsheid zou ik graag willen toepassen op de mogelijk wat stellige beweringen die ik in deze lezing aan Socrates toeschrijf.

2. Wat vooraf ging aan Socrates

Door alle eeuwen heen hebben mensen zich vragen gesteld over het leven van de mens en de aard van de wereld waarin hij leeft. Het bijzondere van het oude Griekenland is dat uit die cultuur de eerste op schrift gestelde filosofische overwegingen hierover tot ons gekomen zijn, zonder religieuze dogma's uit een bepaald geloofssysteem. De Grieken hadden geen godsdienst die was voortgekomen uit het inspirerende leven van één bezielde persoon. Maar zij gingen wel uit van een intelligente, zinvolle en geordende wereld, die zij Kosmos ('orde') noemden.

Binnen die kosmos onderkenden zij wel een godenwereld. In de eeuwen voor de geboorte van Socrates wordt daar uitgebreid over geschreven. De werken van Hesiodus (ca 700 v Chr) bevatten het meest uitgebreide verslag van alle mythische verhalen over de kosmische orde en de daarin levende goden. In de beroemde heldendichten van Homerus, die rond 800 v Chr de Ilias en Odyssee op schrift stelde, wordt veelvuldig naar de godenwereld verwezen. Ook in de tragedies van de verschillende tragediedichters, in de dialogen van Plato en in vele andere klassieke geschriften wordt ruim aandacht besteed aan de Griekse godenverhalen of mythen, zoals ze worden genoemd. De goden symboliseerden voor de Grieken de verschillende fysieke bouwstenen van deze kosmos, zoals water, aarde, lucht, vuur etc., maar ook allerlei ander aspecten van het menselijk leven zoals oorlog, vruchtbaarheid, wijsheid, huishouding etc.

Maar het bijzondere van de Griekse traditie is dat deze mythische verhalen de Grieken niet belemmerden ook zelf de gegeven kosmische orde te onderzoeken. Zij waren ervan overtuigd dat zij als mens niet alleen zelf in staat waren de zin

en betekenis van de kosmos te onderzoeken, maar zij voelden zich daartoe ook bevoegd. Dit in tegenstelling tot vele andere oude volkeren, die het monopolie van kennis en begrip van het leven aan een kleine priesterelite toevertrouwden. De Grieken voelden zich door hun eigen traditie en levensovertuiging niet gehinderd om vrijuit te denken over de wereld, het heelal en de rol van de mens daarin.

Wel hadden zij een paar vitale richtingaanwijzers, waarmee zij hun leven op koers trachtten te houden. Deze richtingaanwijzers waren:

1. Ken u zelf,
2. In niets teveel,
3. Ontdek het Goede Leven.

De eerste twee stonden in steen uitgehakt bij het orakel van Delphi.

‘*Ken u zelf*’ betekende: probeer gedurende het leven de (kosmische) zin en betekenis van je leven te ontdekken. Niet alleen voor jezelf, maar ook in relatie tot de mensen in je omgeving, in gezin, familie, buurt, stad, werk etc. en in relatie tot de tijd waarin je leeft. De Grieken waren er immers van overtuigd dat er niets zomaar gebeurde; alles had zin en betekenis, want alles was immers onderdeel van die intelligente kosmos.

‘*In niets teveel*’ hield in: houd maat, vind de goede maat in dit alles. Het leven en de natuur impliceren immers een voortdurend doorgaande beweging. Het is belangrijk je daardoor op de goede, maargebonden, wijze op sleeptouw te laten nemen en de juiste maat te vinden.

En in de mate waarin je erin slaagt deze beide leefregels in praktijk te brengen, bereik je *Het Goede leven*.

Vanaf ca 600 v Chr waren er in het klassieke Griekenland verschillende denkers die op zoek gingen naar de elementaire bouwstenen van de kosmos, de zogenaamde ‘archè’. Voorbeelden van de elementaire bouwstenen die zij ontdekten en formuleerden zijn:

- Het vochtige, het alles voedende, water
- Het on-eindige, een oerstof waarin alle fysieke materialen zijn opgenomen.
- Ruimte, lucht
- Getal, maat ritme → octaaf
- Het veranderlijke, vuur; voortdurende verdichting en verdamping. Alles stroomt (Panta rei)
- Het Zijn is al het ene, ondeelbare en permanente; het kan met de rede benaderd worden.

Deze Griekse denkers worden omdat zij vooraf gingen aan Socrates de Presocraten genoemd. Socrates wordt immers beschouwd als de hoeksteen van het Griekse denken, hoewel hij zelf geen enkele theorie lijkt te hebben geformuleerd.

De bekendsten onder de Presocraten zijn: Thales, Anaximander, Anaximenes, Pythagoras, Heraclitus en Parmenides; zij leefden tussen ca 600 en 430 v Chr. Anaxagoras (hij leefde van 500 – 428 v Chr) was de laatste van deze Presocraten en de enige die een periode van zijn leven in Athene heeft gewoond. Socrates heeft hem gekend en vertelt zelfs dat hij al diens geschriften heeft gelezen.³

Naar de overtuiging van Anaxagoras bestond de hele kosmos uit een oneindig aantal kwalitatieve deeltjes die voortdurend andere verbindingen met elkaar aangingen. Ontstaan en vergaan was voor hem daarom een illusie; volgens hem was er alleen maar eeuwige verandering. Bijzonder was dat hij binnen dit alles een Geest (Gr: nous) veronderstelde die los van de materie fungeerde als de beweger van alles. Dit was nieuw ten opzichte van zijn voorgangers en Socrates sprak deze visie aan⁴. Het doel van een mensenleven hield (ook) voor Anaxagoras in: de aanschouwing van en het onderzoek naar de orde in de kosmos. Evenals Socrates werd hij op hoge leeftijd in Athene aangeklaagd voor godslastering; Anaxagoras is toen gevlucht.

3. Socrates

3a. Hoe leefde Socrates.

Socrates leidde een zeer matig en sober bestaan. Het is onduidelijk of en welk vak hij heeft uitgeoefend om in zijn onderhoud te voorzien. Zijn vader was steenhouwer, dus misschien is hij dat ook geweest. Hij leefde zijn hele leven in Athene en heeft de stad nooit verlaten om een andere stad te bezoeken. Hij verliet de stad alleen als hij als burger verplicht was in het leger Athene te verdedigen. In het leger vocht hij als een zogenaamde hopliet, een zwaarbewapende, waaruit we kunnen opmaken dat hij niet onbemiddeld was. De Atheense burgers moesten immers hun wapenrusting zelf bekostigen. Ook zijn burgerplichten⁵ in de volksvergadering heeft hij getrouw vervuld. Maar hij is nooit ingegaan op een verzoek om een bestuurlijke functie voor de stad te vervullen. In zijn verdedigingsrede voor de volksvergadering geeft hij daarvoor als reden dat dat noch voor de staat noch voor hemzelf enig nut zou hebben gehad. Want hij vermoedde dat een politieke functie van hem zou vereisen dat hij de rechtvaardigheid geweld zou moeten aandoen. In zijn verdedigingsrede zegt hij:

“ ...er is immers geen mens die het er levend afbrengt wanneer hij poogt te verhinderen dat er onrechtvaardige en onwettige dingen gebeuren in de staat, en daarom onverschrokken stelling neemt tegen u of een andere volksvergadering. Iemand die zich metterdaad tegen het onrecht verzet en dat wil overleven, moet wel een gewone burger zijn en geen staatsman..” (Apologie 31e-32a)⁶

3b. Socrates zei dat hij niets wist

Als Socrates zei dat hij niets wist, had hij het niet over feitenkennis van allerlei praktische zaken, zoals de weg naar de markt of namen van mensen etc. Dat was volgens hem geen echte kennis, maar slechts gebaseerd op afspraken tussen mensen, op vermoedens, opvattingen, geloof en overtuigingen. Wellicht nuttig om het leven van alledag mee door te komen, maar echte vragen over de wezenlijke kwesties van het leven werden daarmee volgens hem niet beantwoord. Feitenkennis gaf hem geen antwoord op de vraag wat wijsheid is, of deugd of het goede leven etc.

Deze gerichtheid van Socrates op de zoektocht naar de zin en betekenis van het mensenleven onderscheidde hem van zijn voorgangers, de pre-Socraten. Die waren op zoek naar de primaire bouwstenen van de kosmos. Maar volgens Socrates is alles wat je over de wereld buiten je, de kosmos, kunt zeggen een menselijke interpretatie die via waarneming en rede tot stand komt. Sterker nog: alles wat wij zeggen en beweren over die wereld buiten ons, vertelt meer over onszelf dan over die wereld waarover wij suggereren het te hebben. Dus verkoos Socrates zich te verdiepen in de mens zelf: wat hij zelf kon weten en degene met wie hij in gesprek ging.⁷

Hij las over de wezenlijke kwesties van het mensenleven alles wat beschikbaar was in boeken, maar dat stelde hem niet tevreden. Dus ging hij met zijn medeburgers in gesprek, overal waar mensen bijeenkwamen en zich de gelegenheid voordeed. Op straat, op de markt, in het badhuis, in de sportschool etc. . Hij wilde graag van zijn medeburgers leren wat zij wisten over de kardinale vragen over het leven.

Op zich zelf is dit natuurlijk heel herkenbaar. Iedereen tobt met belangrijke vragen over het leven waarop je het antwoord niet weet. Dan lees je wat daarover is opgeschreven en je gaat er met anderen over in gesprek. Totdat je een antwoord hoort dat je wel aanspreekt. Of je ontmoet een persoon die je wel sympathiek vindt, van wie je het antwoord wel wil aannemen. Ook kan het zijn dat je om in een opleiding voor een examen te kunnen slagen bepaalde antwoorden gewoon als de juiste moet accepteren. En meestal laat je

het dan daarbij. Je voegt je naar een bepaalde visie of overtuiging en daarmee ook naar de mensen die die zelfde visie of overtuiging uitdragen.

Het bijzondere van Socrates was dat hij niets op gezag van anderen aannam, maar dat hij zelf bleef doorzoeken en doorvragen naar wat voor hem van waarde was. Hij zocht naar de waarheid⁸. Het Griekse woord voor waarheid is *alètheia*, wat wil zeggen: niet verborgen. Socrates zocht naar datgene dat niet verborgen is door de meningen en overtuigingen waarmee mensen gewoonlijk hun leven inrichten. Anders gezegd, hij zocht naar het innerlijk weten voorbij de meningen en overtuigingen. En daarin was hij heel vasthoudend. In alle gesprekken van Socrates die Plato ons in zijn dialogen heeft nagelaten blijkt dat Socrates in ieder gesprek in staat is de overtuigingen van zijn gespreksgenoten aan zo'n grondig onderzoek te onderwerpen dat daar aan het eind van het gesprek niet veel van over is. Vrijwel alle dialogen eindigen met meer vragen dan waarmee ze begonnen.

Met zijn zeer vasthoudende 'niet – weten' en zijn onderzoek naar wat zijn medeburgers *dachten* te weten, maakte hij in Athene ook vijanden. Hij werd aangeklaagd voor godslastering en het bederven van de jeugd en uiteindelijk werd hij veroordeeld tot het drinken van de gifbeker. In zijn verdedigingsrede voor de rechtbank uit hij eerst zijn verbazing over de aanklacht. Hoe kunnen ze hem er nou van betichten dat hij mensen iets aanpraat of ergens van probeert te overtuigen? Hij heeft toch altijd gezegd dat hij niets weet.

Socrates:” ...ik denk tenminste **niet** dat ik het wel weet, als ik het niet weet. In dit opzicht ben ik dus een beetje wijzer dan hem⁹, omdat ik **niet** denk te weten, wat ik niet weet.” (Apologie 21d)

En in gesprek met de jongeman Theaitetos zegt hij er het volgende over:

Socrates: “Als je nog van andere meningen vervuld wilt worden, Theaitetos, zullen het in ieder geval betere zijn, dank zij ons onderzoek. En als je niets meer weet, zul je minder onvriendelijk zijn voor je medemensen en ook zachtmoediger, omdat je niet langer meent te weten wat je in feite niet weet. Dat is het enige wat ik kan bereiken; meer kan ik niet. Ik weet niet wat anderen weten die briljant en geniaal zijn of het zijn geworden.” (Theaitetos 210c)

4. Gespreksvaardigheden van Socrates

Hoewel Socrates geen enkele theorie aanhing en nooit iemand heeft les gegeven, ook niet in de methode waarmee hij zijn gesprekken voerde, zijn er in de dialogen toch wel aanwijzingen te vinden over de manier waarop hij met zijn medeburgers in gesprek ging.

Onderwerp van de gesprekken van Socrates was altijd: het Goede leven, wat eenieder daarvan uit eigen ervaring weet en hoe eenieder dat voor zichzelf in praktijk kan brengen. Het onderwerp van ieder gesprek was daarom afhankelijk van de gesprekspartner(s) en de omstandigheden: deugd in algemene zin of één deugd in het bijzonder. En vooral dan de ‘kardinale’ deugden: moed, maat, rechtvaardigheid en wijsheid. Maar de gesprekken konden ook gaan over kennis en wat je kunt weten.

Socrates was er alleen op uit goed te luisteren naar wat zijn gespreksgenoten hierover uit eigen ervaring wisten. Daartoe stelde hij vragen en nog eens vragen; hij vroeg voordurend verder. En omdat hij zelf blijkbaar geen eigen mening en overtuiging had over deze onderwerpen, behalve dan dat hij het zelf niet wist, was hij ook in staat door te vragen.

De gespreksvaardigheden die Socrates gebruikt worden op een paar plaatsen in de dialogen op een beeldende manier beschreven. Socrates wordt op die plaatsen beschouwd als iemand die zich gedraagt als een horzel, als een sidderrog en als een vroedvrouw.¹⁰

4a. Horzel

Om te beginnen gedraagt Socrates zich vaak als een horzel. Met zijn aanhoudende en gerichte vragen schudt hij zijn stadgenoten wakker en prikkelt hen zich rekenschap te geven van hun opvattingen en overtuigingen. In zijn verdedigingsrede voor de rechtbank, de Apologie, zegt hij daar zelf het volgende over.

Sokrates: “ ...Nu moet u niet denken, mannen van Athene, dat ik hier een verdedigingsrede voor mijzelf houd. Nee, eerder voor u, opdat u niet, door mij schuldig te verklaren, zondigt tegen het geschenk dat de godheid u heeft gegeven. Want als u mij ombrengt, zal het u niet gemakkelijk vallen weer een ander te vinden die de stad, hoe gek het ook klinkt, op haar huid zit als een **horzel** een paard. De stad is evenals het paard wel groot en edel, maar moet door haar afmetingen in haar traagheid geprikkeld worden. Misschien heeft de godheid mij wel om die reden aan de stad verbonden, opdat ik de hele dag doorga met ieder van u wakker te schudden, te overtuigen, u de mantel uit te vegen, en steeds overal op mijn post te zijn. Een ander die bereid is dat te doen, zal niet gauw weer

opduiken, mannen; als u mij geloven wilt, zult u me sparen.” (Apologie 30e-31a)

Deze gespreksvaardigheid van Socrates is men elenchus gaan noemen (van het Grieks elencho – uitvragen, onderzoeken). ‘Elencho’ is echter slechts één van de vele verschillende woorden waarmee Socrates’ doorvraagvaardigheid in de dialogen wordt beschreven.¹¹

4b. Sidderrog

Het niet aflatende doorvragen van Socrates kan zijn gespreksgenoten ertoe brengen dat zij op een gegeven moment met stomheid geslagen zijn en niet meer weten wat zij moeten antwoorden. Met Meno, een paardenkoopman uit Thracië op bezoek in Athene, voert Socrates een gesprek over de deugd in het algemeen. Na de zoveelste mislukte poging van Meno om aan Socrates een toerijkend antwoord te geven, vergelijkt hij in radeloosheid Socrates met een sidderrog.

Meno: “Voor ik u ontmoette, Sokrates, hoorde ik dat u zelf niet weet hoe de dingen in elkaar zitten en dat u daardoor anderen danig in de war kunt brengen. Door uw gegoochel en gedraai ben ik nu zo verward dat ik er zelf ook niets meer van begrijp. Op de keper beschouwd gedraagt u zich als een **sidderrog** in volle zee; wie bij hem in de buurt komt en hem aanraakt, wordt verlamd. Uw manier van praten richt bij mij iets dergelijks aan; want mijn geest en tong zijn werkelijk verlamd en ik weet echt niet wat ik u moet antwoorden.” (Meno 80a-b)

De toestand waarin het soms stekelige doorvragen van Socrates de gesprekspartner kan brengen wordt wel ‘aporie’ genoemd. Daarmee wordt de toestand beschreven waarin de gesprekspartner zich kan bevinden als de vele vragen van Socrates hem in verwarring hebben gebracht en sprakeloos hebben gemaakt. Aporie betekent: in verlegenheid, moeilijk.

4c. Vroedvrouw

De reden waarom Socrates met zijn stadgenoten in gesprek gaat is het ontdekken van de waarheid in zijn eigen leven en dat van zijn medeburgers. Hij wil voorbij de dogma’s en de op gezag van anderen aangenomen opvattingen en overtuigingen, onderzoeken wat zijn gesprekspartners vanuit zichzelf en in relatie tot hun eigen ervaring echt weten. Hij spoort ze aan tot zelfonderzoek en tot het geboren laten worden van wat zij ten diepste weten. Omdat hij, zoals hij in de dialoog Meno vertelt, ooit van wijzen heeft gehoord dat ieder mens met een alwetende ziel geboren wordt en de zin van het (eigen) leven eigenlijk wel weet, maar zich die alleen gedurende het leven moet herinneren.¹²

Daarom vergelijkt Socrates zichzelf soms met een vroedvrouw, zoals zijn moeder was. In gesprek met de jongeman Theaitetos zegt hij daarover het volgende.

Socrates: “Maar mijn jongen, heb je nooit gehoord dat mijn moeder Phainarete een sterke flinke vroedvrouw is?”

Theaitetos: Ja, dat heb ik gehoord.

Socrates: Heb je ook gehoord dat ik hetzelfde beroep uitoefen?

Theaitetos: Nee.

Socrates: Het is wel zo. Verklap het niet aan een ander, hoor! Want niet iedereen weet dat dit mijn beroep is, vriend. En omdat men het niet weet, sta ik ook niet bekend als vroedvrouw, maar als een zonderling die de mensen nog voor aap zet ook.” (Theaitetos 149a)

Deze vaardigheid van Socrates wordt daarom wel genoemd: anamnese, naar het Griekse werkwoord: anamimnesko- herinneren.

5. Methode van gesprek

Socrates heeft, zoals reeds gezegd, geen enkele leer of systeem nagelaten. Maar dankzij de door Plato opgeschreven dialogen hebben we wel de beschikking over veel voorbeelden van gesprekken zoals Socrates ze waarschijnlijk in Athene heeft gevoerd. En in de dialoog, *De Staat*¹³, geeft Socrates een beschrijving van zijn methode van gesprek.¹⁴

Het begint ermee dat hij zegt in zijn gesprekken altijd op zoek te zijn naar wezenlijke zaken, die met het leven zelf te maken hebben en niet naar praktische zaken die het onderwerp zijn van vakkennis. Die wezenlijke zaken zijn volgens hem alleen te onderzoeken in onderzoeksgesprekken (dialogen) met anderen. Iedere definitie of hypothese die mogelijk gevonden wordt in zo'n dialoog is voor Socrates slechts aanleiding om verder te gaan met het gesprek; op weg naar het Goede of de eerste beginselen.¹⁵

Vervolgens zet hij uiteen dat zijn onderzoeksgesprekken naar de wezenlijke zaken van het leven de volgende stadia doorlopen.

1. Het start altijd met een specifiek voorbeeld van een wezenlijke kwestie in de praktijk van het leven. (Bijvoorbeeld een ervaring van moedig gedrag.)
2. Vervolgens wordt onderzocht onder welke categorie, onder welke naam dat specifieke voorbeeld van de wezenlijke kwestie te rang ordenen is. (Naar aanleiding van een voorbeeld van moedig gedrag, kan dat dus wellicht een

voorbeeld van moed zijn, maar misschien ook wel van rechtvaardigheid of verstandigheid.)

3. Bij het zoeken van de juiste categorie en ook nadat die is gevonden wordt onderzocht wat onder die categorie eigenlijk wordt verstaan. Welke verklaring of toelichting kan er vervolgens gegeven worden om tot beter inzicht te komen in die categorie of wezenlijk kwestie. (Bijvoorbeeld Van Dale: Moed is onverschrokkenheid in moeilijkheden en gevaren. Of in de dialoog Laches: Moed is een vorm van verstandig volharden, en: Moed is kennis over wat men wel of niet moet vrezen)¹⁶.

4. Vervolgens worden die verklaringen en toelichtingen van de wezenlijke kwestie verder onderzocht in een poging, zo onbevooroordeeld mogelijk, onder woorden te brengen wat je er werkelijk van weet. Een weten dat uitgaat boven 'boekenwijsheid'.

Deze vier stadia noemt hij vormen of niveaus van (ontwikkeling van) kennis, waaraan hij, in het Grieks, de volgende namen geeft.¹⁷

1. Eikasia = concreet beeld, voorbeeld, afspiegeling (van kennis)
2. Pistis = gevestigde mening, opvatting, geloof
3. Dianoia = inzicht, begrip, 'understanding'
4. Noësis = weten.

5a Allegorie van de Grot

Na deze meer technische uiteenzetting over de vier vormen of niveaus van kennis waarlangs zo'n onderzoeksgesprek kan verlopen, vertelt Socrates in die dialoog De Staat vervolgens een verhaal, waarin hij op een beeldende manier een toelichting geeft op deze vier vormen of niveaus van kennis en wat er kan gebeuren in zo'n onderzoeksgesprek dat gericht is op wezenlijke zaken die het leven betreffen .

Dit verhaal is bekend als de Allegorie van de Grot.¹⁸ Omdat naar de mening van Socrates zijn tijdgenoten en hij zelf bijzonder weinig tijd besteden aan en inzicht hebben in de wezenlijke (niet technische) kwesties van het leven, lijkt het er volgens hem op dat zij hun tijd doorbrengen in een vrijwel van licht verstoken ruimte: een soort onderaardse grot. Het verhaal begint als volgt:

“Bekijk nu eens onze natuur en ontwikkeling¹⁹, of gebrek aan ontwikkeling, in het licht van de voorafgaande uiteenzetting. Wij lijken te leven in een van licht verstoken ruimte, waarin alleen door een spleet zonlicht binnenvalt. Van jongs af aan zijn ons lichaam en onze nek geboeid, zodat wij alleen maar vooruit kunnen kijken. Wij zijn zo geboeid²⁰ dat wij ons hoofd niet om kunnen draaien (naar het licht).” (De Staat 514a)

In deze van vrijwel alle licht verstoken ruimte worden de wezenlijke zaken in het leven zo oppervlakkig besproken en zo kritiekloos van elkaar overgenomen en nagepraat, dat het wel lijkt of de mensen zich slechts bezighouden met het benoemen van schaduwen of afbeeldingen (**Gr: eikasia**) die passeren op de achterwand van de halfduistere ruimte. En bij gebrek aan beter houden ze wedstrijdes wie als eerste de volgende passerende schaduw kan benoemen.

Zij hadden daar de gewoonte prijzen en eretitels toe te kennen aan degenen die de voorbijkomende afbeeldingen het snelst herkenden en die zich het best herinnerden welke schaduwen als eerste en als laatste of gelijktijdig voorbij kwamen; en zij kenden voorrechten toe aan diegene die op grond daarvan het best in staat was te voorspellen wat er voorbij zou komen (De Staat 516 c,d)

En in die wedstrijd gaan de mensen zo op dat ze volledig gefocust zijn op die schaduwen; ze zijn er zo door geboeid dat ze nergens anders naar kunnen en willen kijken.

Volgens de Allegorie komt er echter onontkoombaar **van nature** een moment in je leven dat je je niet meer tevreden stelt met het elkaar vliegen afvangen in discussies over de waan van de dag en dat je je gaat afvragen waar al dat oppervlakkige gepraat (schaduwen en afbeeldingen) eigenlijk op gebaseerd is. En dan ga je op onderzoek uit en probeer je je om te draaien naar de kant waar het licht vandaan komt. En als je je met veel moeite hebt omgedraaid zie je dat er achter je een soort poppenspel wordt opgevoerd van beeld en geluid. Mensen die zelf verborgen zijn achter een muur dragen boven hun hoofden en boven die muur uit voorwerpen langs die muur. En terwijl zij dat doen praten zij met elkaar over die voorwerpen, over de namen van die voorwerpen en over de oorsprong van die namen. Beneden in die halfduistere ruimte worden de stemmen van die mensen ook gehoord, maar daar denken ze dat die geluiden afkomstig zijn van de schaduwen/afbeeldingen die passeren op de achterwand van de grot. Zij blijven er geboeid alle afbeeldingen volgen en vragen zich verder niets af, maar gebruiken alle namen gewoon in hun competitie. Dit spel van beeld en geluid boven die muur is Socrates' verbeelding van het volgende, tweede niveau van kennis: mening, geloof (**Gr: pistis**).

En als je dan vervolgens ook langs dat poppenspel gaat dan zie je dat het geringe licht in die halfduistere ruimte niet afkomstig is van de zon, maar van een vuur, dat brandt in de ruimte tussen de muur en de uitgang. Dat vuur verspreidt evenals de zon licht en warmte, maar is natuurlijk maar een flauwe afspiegeling van het licht van de zon. In de halfduistere ruimte heeft dat vuur echter de nuttige functie dat er ook achterin de grot licht valt en dat daardoor de schaduwen/afbeeldingen op de achterwand van de grot voor de daar

verblijvende mensen zichtbaar zijn. Tevens maakt het vuur het natuurlijk mogelijk dat de beelden die langs de muur worden gedragen zichtbaar zijn voor hen die zich omgedraaid hebben. Dit vuur dat de zon als het ware helpt om er in het halfduister toch nog iets zichtbaar (dwz kenbaar) te laten zijn is Socrates' verbeelding van het volgende, derde niveau van kennis: inzicht, begrip 'understanding' (**Gr: dianoia**).

En als je onderzoek dan nog verder gaat en je passeert het vuur dan zie je uiteindelijk het licht van de zon dat schijnt buiten die halfduistere ruimte. De zon is Socrates' verbeelding van het vierde en laatste niveau van kennis: weten (**Gr: noësis**)

“Uiteindelijk, denk ik, zal hij de zon, de bron van het licht, kunnen zien, niet het schijnsel ervan in het water of op een andere plaats, maar de zon op zichzelf op zijn eigen plaats; hij zal er naar kunnen kijken en hem zien zoals hij in werkelijkheid is.....En daarna zal hij zich dan realiseren dat het licht van de zon in zekere zin de oorzaak is van de seizoenen en van de jaren en dat het zonlicht alles bestiert in de zichtbare wereld, en in zekere zin ook de oorzaak is van de voorwerpen die de mensen beneden zagen.” (De Staat 516 b,c)

Aldus een beknopte weergaven van de Allegorie van de Grot en Socrates' verbeelding van de vier niveaus van kennis die ook in een socratisch gesprek aan bod kunnen komen. En zoals gebruikelijk merkt Socrates over zijn eigen allegorie op: “Maar god mag weten of het waar is.”

De weg naar het licht van de zon beschrijft Socrates niet als zomaar een gemakkelijke weg. Het licht (van inzicht) is natuurlijk wel aantrekkelijk maar het onderzoek op de weg ernaartoe kan, volgens hem, ook gepaard gaan met geduw en getrek, met irritatie en boosheid, met stomheid en verblinding. En je kunt het onderzoek naar de wezenlijke kwesties in het leven niet in je eentje verrichten. Er zijn de voortdurende (en goede) vragen van een ander nodig om boven je eigen stokpaadjes, gevestigde opinies en dogma's uit te komen.

5b Enige gedachten over de allegorie

Socrates noemt onze manier van kennen in deze allegorie nogal oppervlakkig. Hij vergelijkt onze kennis met schaduwen. Wij stellen ons geen of te weinig of zinloze vragen over wezenlijke kwesties en praten elkaar slechts na. Of om de passerende schaduwbeelden helemaal naar deze tijd te verplaatsen: we 'liken' ze wel of niet op onze scherpjes en gaan snel over naar het volgende onderwerp.

Opmerkelijk is het beeld dat hij schetst over de oorsprong van die passerende schaduwen. Zij zijn afkomstig van voorwerpen die boven een muur uit gedragen worden door mensen. Als je vragen gaat stellen over de oorsprong van de vormen van kennis die steeds als schaduwen op de achterwand van de grot voorbij komen, moet je dus zijn bij die mensen, die achter die muur lopen. Vertaald naar onze huidige tijd kun je dat waarschijnlijk vergelijken met de instituten en mensen in de samenleving die de in de huidige samenleving gangbare vormen van kennis beheren en van argumenten voorzien. In onze tijd gangbare vormen van kennis, zoals bijvoorbeeld over: duurzaamheid, gezondheid, welvaart, geluk, rechtvaardigheid, beleefdheid, efficiëntie, integratie, markt, gemeenschap, maat houden, moed, winst en verlies etc.

Die instituten zijn tegenwoordig bijvoorbeeld onderwijsinstituten, instellingen van openbaar bestuur, bedrijven en levensbeschouwelijke organisaties. En de voorgangers daarvan, altijd goede sprekers²¹, zoals bijvoorbeeld professoren, politici, ceo's, priesters en dominees, zijn ervaren in het beheren en beargumenteren van al die voor het dagelijkse reilen en zijlen benodigde vormen van kennis. Zij baseren zich daarbij bijvoorbeeld op onderzoeken en studies, gerenommeerde boeken, wetten, best practices, goede gewoonten en (veel) geschiedenis.

De woordvoerders van deze instituten verkondigen de in de maatschappij geldende gevestigde opvattingen en regels waaraan wij ons te houden hebben, op de wezenlijke terreinen van het leven. En deze instituten hebben ook vaak de bevoegdheid om door middel van examens nieuwe generaties zich te laten confirmeren aan de gevestigde opvattingen en regels. Voor de gewone voortgang van het leven is dat onmisbaar. Ook onmisbaar is echter, volgens Socrates, de voordurende toetsing en herijking van die gevestigde opvattingen en regels, en hij geeft daarvoor verschillende redenen.²² In de klassieke Atheense samenleving waren voor die toetsing en herijking procedures en overlegvormen aanwezig en die zijn er ook in onze huidige samenleving. En in principe zijn die procedures en overlegvormen voor iedereen toegankelijk, maar het kan wel (heel) veel tijd en inzet vergen om tot dat gesprek te worden toegelaten en je moet daarvoor zeer waarschijnlijk ook verschillende selecties passeren.²³

Die tijdrovende procedures en selecties maken het minder gemakkelijk om de in de maatschappij geldende gevestigde opvattingen en regels aan een onderzoek te onderwerpen.

Het is ook geen uitgemaakte zaak dat de woordvoerders, die de gevestigde opvattingen en regels beheren en communiceren, bereid en in staat zijn tot zo'n onderzoek. Dat vergt ook een andere instelling. De woordvoerders zijn in eerste instantie retorici: sprekers gericht op het overtuigen van hun gehoor met een zo

aansprekend mogelijk verhaal. Anders gezegd, zij willen hun eigen overtuiging overdragen op anderen. En zij zijn er niet zo zeer op uit om hun eigen overtuiging aan een onderzoek te onderwerpen.²⁴ Maar voor een (echt) onderzoek is, volgens Socrates, dialectiek nodig. Dat betekent: vragen, luisteren en doorvragen, het opschorten van het eigen oordeel en onbevooroordeeld in gesprek zijn, vanuit een houding van niet-weten. Onbevooroordeeld in gesprek zijn betekent ook alleen vertrouwen op wat je zelf, uit eigen ervaring, weet en je niet baseren op een externe autoriteit.

De gevestigde opvattingen en regels in de samenleving ontleen, volgens de allegorie van de grot, hun inspiratie aan traditiegebonden ‘zingevende verhalen’ en kennissystemen, het vuur in de grot. Voor het begrip daarvan is de kennis van een bepaald begrippenapparaat vereist. Godsdiensten en wetenschappen zijn daar een duidelijk voorbeeld van maar ook bijvoorbeeld ideologieën als socialisme, liberalisme, kapitalisme en humanisme. Het kennisniveau van deze traditionele zingevende verhalen en kennissystemen noemt Socrates in zijn allegorie de dianoia – inzicht. En hij vergelijkt dit niveau met een vuur. Dat vuur wekt de beelden, de gangbare vormen van kennis, tot leven en maakt ze zichtbaar. Het haardvuur is als het ware gedomesticeerd zonlicht. Dankzij dat door mensen gemaakte licht in het haardvuur of in de zingevende verhalen en kennissystemen, kunnen de beelden van de gevestigde meningen hun schaduwen werpen op de achterwand van de grot.

Het aan een onderzoek onderwerpen van deze traditionele uitgangspunten is niet eenvoudig. Want de taal die we gebruiken is nu eenmaal nauw verbonden met en een product van ‘onze manier van leven’ en van de overtuigingen en uitgangspunten die eraan ten grondslag liggen. Voor zo’n onderzoek moet je dus even afstand doen van je eigen overtuigingen. In termen van Socrates: je filosofisch opstellen en maar van één ding overtuigd zijn, namelijk dat je niet-weet. Basis van het filosofisch onderzoek is voor Socrates dit niet-weten. Vaak is er een crisis nodig om een dergelijk onderzoek echt te laten plaatsvinden. Maar los van de filosofie en een crisis zijn er gelukkig, volgens Socrates, de vele ‘kinderen van de Muzen’, de kunstenaars die bij uitstek geroepen zijn om vragen op te werpen over en tot onderzoek te stimuleren van deze traditionele uitgangspunten.

Het hoogste niveau van kennis in de allegorie van de grot noemt Socrates noësis – weten – en hij vergelijkt het met het licht van de zon, dat hij de basis noemt van alle leven en de hele bestaande wereld. In andere dialogen geeft hij dat niveau van weten verschillende namen, zoals: eenheid, goedheid, waarheid, schoonheid en verwondering. Verder gaat hij er niet op in; hij weet dat het niet echt te verwoorden is. Maar hij vermoedt dat evenals het licht van de zon bestaat als basis van de hele zichtbare wereld er ook een dergelijk licht van kennis

bestaat als basis van de kenbare wereld. Dat is dus zeker geen volgende of uiteindelijke definitie. Maar meer een soort rust waarin geen verdere vragen worden gesteld; misschien een aanvaarding van niet-weten. In ieder geval verwondering.

6. Liefde voor wijsheid: Mythe van Eros

Filosofie betekent: liefde voor wijsheid. Socrates noemt zijn manier van onderzoek naar de wezenlijke kwesties van het leven: filosoferen. In de Allegorie van de grot vertelt Socrates dat ieder mens zich van nature op een goed moment omdraait naar het (zon)licht en op een dergelijk onderzoek uitgaat. En in de mythe van Eros in de dialoog Symposium lijkt Socrates een verklaring te geven waarom iedereen een natuurlijke drang in zich heeft om zich om te draaien naar het zonlicht en op zoek te gaan naar ‘waar het echt om gaat in het leven’. Hij doet dat door een verhaal te vertellen over de halfgod Eros, dat hij zegt ooit eens te hebben gehoord van de wijze vrouw Diotima. Zij heeft Socrates verteld dat ieder mens dankzij de inspiratie van Eros op een goed moment op zoek gaat naar de eerste principes van het leven, of zoals zij het ook noemt naar goedheid, waarheid, schoonheid en het goede leven. En dat ieders natuurlijke liefdesverlangen uiteindelijk gericht is op kennis van je zelf.

In het Symposium²⁵ wordt een feestelijke maaltijd beschreven, waarin zeven vrienden bijeenkomen in het huis van Agathoon. Om nog iets anders te doen te hebben dan elkaar onder tafel te drinken, besluiten ze een wedstrijd te houden wie het mooiste verhaal kan vertellen over Eros. Als Socrates aan de beurt is, zegt hij - zoals gebruikelijk - dat hij niets weet over Eros (één van de woorden in het Grieks voor liefde). Maar omdat het nu eenmaal zijn beurt is, wil hij wel het verhaal vertellen dat hij ooit heeft gehoord van de wijze vrouw Diotima uit Mantinea.²⁶

Zij vertelde hem dat de halfgod Eros het kind is van Poros (overvloed²⁷) en Penia (gebrek) en dat het leven van Eros zich daarom voortdurend afspeelt tussen Overvloed en Gebrek. Eros is de begeerte, het liefdesverlangen naar die overvloed van vervulling en geluk, die Eros kent van zijn vader. Daar is Eros aldoor naar op zoek. Hij zoekt die vervulling in wat hem aanspreekt, in wat hij verlangt en begeert. Maar zodra Eros die vervulling gevonden heeft, ontglipt hij hem steeds weer en verkeert hij weer in gebrek, zoals zijn moeder Penia. Zo gaat Eros steeds opnieuw op jacht naar nieuwe mogelijkheden van vervulling en geluk om overvloed te kunnen ervaren, in een poging aan het gebrek te ontkomen.

Volgens Diotima worden alle mensen van nature geïnspireerd door het verlangen van Eros. En daarom zijn ze voortdurend op zoek naar tevredenheid, vervulling en geluk. Maar iedere keer ontglipt die vervulling en tevredenheid ze weer en gaan ze opnieuw op zoek en laten hun begeerten naar andere dingen uitgaan in de hoop dat de vervulling dan langer zal duren. Volgens Diotima zoeken mensen die vervulling van nature in ‘wat ze aanspreekt’ In wat ze mooi en lekker vinden; in kleuren, geuren, klanken, smaken en gevoelens die hen bevallen. En in een poging om meer en langer daaraan deel te hebben gaan ze ook creëren wat ze begeren, zodat ze het kunnen bezitten. Maar helaas, alles wat de mensen creëren voldoet op een goed moment niet meer. Iedere keer is er toch weer een volgend verlangen naar een nog betere, meer vervullende en duurzamere overvloed. Dat is nu eenmaal eigen aan Eros.

Maar toch zal, volgens Diotima, deze voortdurende afwisseling van tevredenheid en gebrek mensen de ogen openen. Het zal ze ten eerste duidelijk maken dat de duurzaamheid van die vervulling heel erg kan verschillen afhankelijk van de voorwerpen waarop ze hun verlangen richten. De vervulling door materiële vormen, zoals eten en drinken en bezittingen is veelal korter dan de vervulling door immateriële vormen zoals vriendschap, studie en vakmanschap. En vervolgens zal het de mensen, volgens Diotima, duidelijk maken dat datgene wat de mensen in al deze zaken begeren en verlangen in feite niet beperkt is tot deze vormen. Het is groter dan dat, het gaat boven die vormen uit. Het essentiële waarnaar het liefdesverlangen van ieder mens op zoek is en waarin ieder mens die vervulling zoekt, noemt Diotima: Schoonheid. Het liefdesverlangen van de mensen vindt de vervulling in dat wat hen aanspreekt, wat ze lekker, mooi en interessant vinden. Diotima noemt dat Schoonheid.²⁸

Gedurende het leven, zegt Diotima, is het alsof de mensen een ladder beklimmen naar steeds duurzamer en meer vervullende vormen van schoonheid. Zij beginnen met alle mogelijke fysieke vormen, waarin zij de schoonheid herkennen en willen scheppen en waarmee zij hun dagelijks leven inrichten²⁹. Vervolgens richten zij zich op immateriële vormen van schoonheid, bijvoorbeeld in samenwerking, bestuur, sport en spel. En vervolgens richten zij zich bijvoorbeeld op vormen van (wetenschappelijke) kennis, op wetgeving, op de muzische kunsten en op filosofie. Iedere volgende stap op de ladder maakt de gezochte en geschapen schoonheid minder materieel en duurzamer. Dit is voor ieder mens uiteindelijk een individueel traject dat gericht is op schoonheid, waarheid en goedheid. Het afleggen van dit traject brengt een mens tot zelfkennis, of zoals Diotima het zegt: tot vriend van de goden.

Beginnend bij de meest voor de hand liggende vormen van schoonheid zal hij steeds verder moeten stijgen alsof hij een ladder beklimt, stap voor stap, tot hij het geheel van lichamelijke schoonheid overziet. Daarna stapt hij over op

de subtiele schoonheid van regelmatige studie. Vandaar voert de weg hem naar de schoonheid van kennis en dan komt hij uiteindelijk terecht bij het zuivere inzicht van schoonheid zelf. Pas dan weet hij wat schoonheid is. Wanneer je dat eenmaal hebt gezien, hecht je niet meer aan het bezit van geld of kleren of aan jeugdige schoonheid, die je nu nog in verwarring brengen wanneer je ze ziet. Dat inzicht in de ware schoonheid wordt een mens alleen gegund wanneer hij die schoonheid ziet in datgene waardoor de schoonheid zichtbaar wordt en hij niet probeert daar een schijnbeeld overheen te leggen. Want in dat ware inzicht staat de mens niet onder invloed van illusie en onwetendheid. en hij wordt een vriend van de goden. (Symposion 211c,d)

Aldus Socrates' antwoord, bij monde van de wijze vrouw Diotima, waarom een mens zich bezig wil houden met filosofie. Van nature is ieder mens, dankzij de inspiratie van Eros, gericht op vervulling, geluk en overvloed. En gaandeweg kom je er gedurende het leven achter dat filosofie je kan brengen tot zelfkennis, de meest duurzame vorm van vervulling en geluk.

7. Besluit

Socrates stelde vooral vragen over de essentiële kwesties in het leven, omdat hij er graag over wilde leren en inzicht wilde krijgen. Op gerichte vragen van zijn gespreksgenoten bleef hij het antwoord schuldig. Maar soms gaf hij wel een antwoord, hoewel hij het dan in de mond legde van een ander. Dan kwam hij met een verhaal dat hij zei ooit eens te hebben gehoord en dat misschien licht kon werpen op de kwestie die ze bespraken. Die verhalen worden gewoonlijk mythen genoemd. Zoals de mythe van Er en de mythe van de Wagenmenner. Maar ook de hier beschreven mythe van Eros en de mythe of allegorie van de Grot.

In de allegorie van de Grot geeft Socrates een beschrijving welke lagen of niveaus hij onderscheidt in de menselijke kennis en welke vorm die kunnen aannemen. En hoe je vragenderwijs langs die vormen van kennis kunt komen tot kennis van het Goede of zelfkennis. Hoewel Socrates zelf niet aangeeft dat dit het model is dat hij hanteert in zijn dialogen met stadsgenoten, lijkt het toch heel erg waarschijnlijk dat dit wel het geval is. De door Plato opgetekende gesprekken van Socrates geven daarvoor voldoende aanwijzingen. In ieder geval is de huidige, de in onze tijd opnieuw geïntroduceerde socratische gespreksmethode gebaseerd op het in de allegorie van de Grot gepresenteerde model.³⁰

En in de mythe van Eros geeft Socrates als het ware een verdieping van de allegorie van de grot. Hij beschrijft daar de natuurlijke drang van ieder mens 'om te willen weten waar het echt om gaat' in het leven. In de woorden van Diotima moeten we dan op zoek gaan naar die dingen, die ons aanspreken, die wij mooi vinden, die ons schoon voorkomen. En om niet steeds weer te worden geconfronteerd met gebrek, moet de rede ons helpen die schone vormen te vinden die een duurzame tevredenheid geven: muzische kunsten of filosofie, of misschien een socratisch gesprek.

¹ Socratisch café Zwolle, tegenwoordig in de Stadkamer, is vrijwel maandelijks. De socratische gesprekken voor bezoekers van Filosofisch café Zwolle in de Belgische Keizer vinden viermaal per jaar plaats.

² Socrates heeft zelf geen geschriften nagelaten. Plato, zijn belangrijkste navolger, heeft ca 25 dialogen van Socrates opgetekend.

³ In de dialoog Phaidon (98b) zegt Socrates : *Van alles apart en van alles tezamen kon hij (Anaxagoras) immers de oorzaak verklaren waarom het zo het beste was. En ik stelde mijn verwachtingen zo hoog mogelijk, verslond in ijlt tempo het ene boek na het andere, om ook in ijlt tempo het beste en het slechtste op het spoor te komen.*

⁴ In de Phaidon (87c): *Ik hoorde eens iemand uit een boek - naar hij zei van Anaxagoras - voorlezen, dat de geest oorzaak en organisator van alle beweging zou zijn, waar ik aardig mee in mijn schik was, omdat het me in menig opzicht redelijk leek dat de geest oorzaak van alle beweging was.*

⁵ Van alle Atheense mannelijke burgers werd bijvoorbeeld verwacht dat zij deelnamen aan de volksvergadering (ekklesia = scheidsrechter, vergadering) om beslissingen te nemen over wetsvoorstellen en andere publieke kwesties. De volksvergadering kwam ca 40 maal per jaar bijeen.

⁶ Dit citaat en de volgende citaten in deze tekst uit de dialogen van Plato zijn ontleend aan: Plato Verzameld werk, Ars Floreat, De Driehoek, Amsterdam 1984-1993, en door mij hier en daar geredigeerd op basis van de Griekse tekst uit Loeb Classical Library.

⁷ Tijdgenoten van Socrates, de sofisten (oa Gorgias en Protagoras), concentreerden zich ook op de mensen en hun mogelijkheden, vooral met het doel om ze (retotica-) vaardigheden te leren, opdat ze zich beter konden profileren in de volksvergadering en in de Boulè, de raad van 500. .

⁸ Het Griekse woord voor waarheid is alètheia, dat wil zeggen: niet verborgen. “De waarheid is het licht dat door de wolken van onze gedachten kan worden verborgen.”

⁹ Socrates noemt zijn naam niet, maar zegt alleen dat hij een Atheense politicus bedoelt.

¹⁰ Zie ook: Publieke bezinning; Erik Boers ea, Leusden 2016, blz 196 ev.

¹¹ In de dialogen wordt Socrates’ methode van gesprek met wel twaalf verschillende woorden voor (onder-)zoeken en (uit-)vragen beschreven.

¹² Meno 81a – e.

¹³ De Staat 509d – 518b

¹⁴ De socratische methode is in de dertiger jaren van de vorige eeuw gerevitaliseerd door de Duitse filosoof Leonard Nelson en op basis daarvan eind vorige eeuw geïntroduceerd in Nederland door Jos Kessels. Zie: Leonard Nelson, De socratische methode, Jos Kessels, Amsterdam 1994.

¹⁵ Over het Goede heeft hij een hypothese: dankzij het Goede zijn wij in staat zijn om kennis te kunnen hebben, evenals wij dankzij het licht van de zon in staat zijn om objecten te kunnen zien. En evenals het licht van de zon zelf onzichtbaar is is het Goede zelf onkenbaar. Met de eerste principes bedoelt hij waarschijnlijk het Goede, dat hij ook wel noemt het Schone, het Ware of het Ene. (De Staat 508 e- 509a).

¹⁶ Laches 192 en 199.

¹⁷ De Staat 511^e

Zie over deze niveaus van kennis en ontwikkeling, en over de Allegorie van de Grot ook: Vrije Ruimte, filosoferen in organisaties, Jos Kessels ea, Amsterdam 2002, blz 158-168.

¹⁸ De Staat 514a – 518b

¹⁹ ‘Natuur’ wil in klassieke zin zeggen: het natuurlijke vermogen tot alle vormen van kennis en vaardigheden. En ontwikkeling wil zeggen: de mate waarin in de praktijk van het leven die kennis en vaardigheden tot uiting komen.

²⁰ Geboeid omdat we volledig in beslag worden genomen door het schouwspel voor onze ogen.

²¹ In het Grieks: retorici

²² Socrates geeft hiervoor verschillende edenen. 1. In het proces van zelfonderzoek moet je iedere vorm van kennis kunnen onderzoeken. 2. De menselijke kennis is altijd beperkt en daarom is verabsolutering onjuist. 3. Alles in het leven wat je als mens kunt kennen is aan voortdurende verandering onderhevig. .

²³ Bedenk wat nodig is om te worden benoemd als professor, of in hoge bestuurlijke ambten, of tot ceo, of beroepen te worden bijvoorbeeld als dominee, of verkozen te worden tot raadslid of tot tweede kamer lid.

²⁴ Discussie en debat met anderen stimuleert vooral om overtuigingen beter te onderbouwen en niet zozeer ze goed te onderzoeken.

²⁵ Symposion komt van Gr symponere , wat betekent: samen drinken.

²⁶ Zie Symposion 201d – 212c. Deze vrouw Diotima is verder uit geen enkele klassieke bron bekend. Mantinea is wel een bekende klassieke stad, maar lijkt verwant aan het woord ‘mantis’ dat waarzegger betekent.

²⁷ Een overvloed aan Schoonheid, Waarheid en Goedheid.

²⁸ Schoonheid, Waarheid en Goedheid zijn voor Socrates verschillende benamingen van het Ene, dat in feite onbenoembaar is.

²⁹ Bijvoorbeeld alle mogelijke gebruiksgoederen, zoals eten, kleren, huisraad, vervoermiddelen, gereedschap, bloemen en planten en ook mensen.

³⁰ Zie ook: Leonard Nelson, De socratische methode, Jos Kessels, Amsterdam 1994.